

Algorytmy w bioinformatyce sekwencji

Algorytmy wyszukiwania sekwencji w bazie

Robert Nowak

2024

Powtórzenie

- Podobieństwo:
- ▶ globalne (algorytm Needlemana-Wunscha)
 - ▶ lokalne (algorytm Smitha-Watermana)
 - ▶ z afiniczną funkcją kary

- Macierz podobieństwa:
- ▶ macierze PAM
 - ▶ macierze BLOSUM

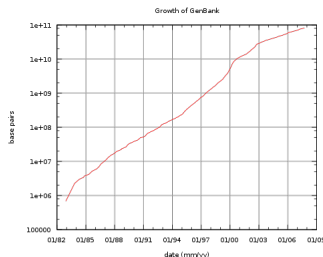
$$e(s_i, t_j) = \log\left(\frac{q_{s_i t_j}}{p_{s_i} p_{t_j}}\right) \text{ gdzie}$$

- p_a** estymowane prawdopodobieństwo występowania symbolu a
- q_{ab}** estymowane prawd. występowania symbolu a na jednej nici i symbolu b na drugiej nici

Bazy danych sekwencji biologicznych

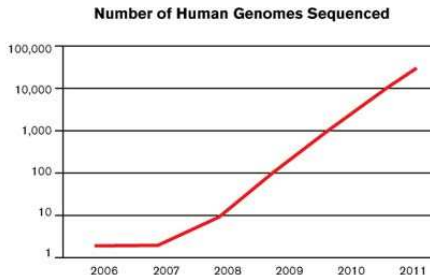
Bazy danych sekwencji biologicznych

- ▶ GenBank (USA)
- ▶ EMBL (European Molecular Biology Laboratory)
- ▶ DDBJ (DNA Data Bank of Japan)
- ▶ INSD (International Nucleotide Sequence Database) - synchronizuje GenBank, EMBL i DDBJ
- ▶ Swiss-Prot sekwencje białek
- ▶ PSD (Protein Sequence Database) - sekwencje białek
- ▶ PDB (Protein Data Bank) struktura przestrzenna białek
- ▶ ... wiele innych

Prawo Moore'a dla sekwencji genomów

- ▶ liczba poznawanych genomów podwaja się co 15 miesięcy
- ▶ wielkość sekwencjonowanych genomów podwaja się co 18 miesięcy
- ▶ koszty sekwencjonowania (na bp) zmniejszają się dwukrotnie co 18 miesięcy

Format danych GenBank - GenBank Flat File(GBFF)

```
LOCUS E01306 229 bp DNA linear PAT 04-NOV-2005
DEFINITION DNA encoding human insulin-like growth factor I(IGF-I).
ACCESSION E01306
VERSION E01306.1 GI:2169565
KEYWORDS JP 1987190088-A/1.
SOURCE synthetic construct
ORGANISM synthetic construct, other sequences, artificial sequences.
REFERENCE 1 (bases 1 to 229)
AUTHORS Raasu,A., Toomasu,M., Berun,N. and Majiasu,U.
JOURNAL Patent: JP 1987190088-A 1 20-AUG-1987;
```

```
...
```

ORIGIN

```
1 gaattctaac ggtcccgaaa ctctgtgctg tgctgaactg gttgacgctc tgcagtttgt
61 ttgctggtgac cgtggttttt attttaacaa acccactggt tatggttctt cttctcgtcg
121 tgctcccag actggtattg ttgacgaatg ctgctttcgt tcttgcgacc tgcgtcgtct
181 ggaaatgtat tgcgctcccc tgaaaccgc taaatctgct tagaagctt
```

```
//
```

Opis sekwencji DNA i RNA

International Union of Pure and Applied Chemistry (IUPAC)

A	adenine	R	G A (purine)
C	cytosine	Y	T C (pyrimidine)
G	guanine	K	G T (keto)
T	thymine	M	A C (amino)
U	uracil	S	G C
		W	A T
B	G T C	N	A G C T (any)
D	G A T		
H	A C T		
V	G C A		

Format danych FASTA, FASTQ

FASTA: nagłówek (1 linia), sekwencja (po 70 znaków)

```
>AB000263 |acc=AB000263|descr=Homo sapiens mRNA for ...|len=368
ACAAGATGCCATTGTCCCCGGCCTCCTGCTGCTGCTCTCCGGGGCCACGGCCACCGCTGCCCTGCC
CCTGGAGGGTGGCCCCACCGGCCGAGACAGCGAGCATATGCAGGAAGCGGCAGGAATAAGGAAAAGCAGC
CTCCTGACTTTCCTCGCTTGGTGGTTTGAGTGGACCTCCCAGGCCAGTGCCGGGCCCCCTCATAGGAGAGG
AAGCTCGGGAGGTGGCCAGGCGGCAGGAAGGCGACCCCCCAGCAATCCGCGCGCCGGGACAGAATGCC
CTGCAGGAACTTCTTCTGGAAGACCTTCTCCTCCTGCAAATAAAACCTCACCCATGAATGCTCACGCAAG
TTAATTACAGACCTGAA
```

FASTQ: nagłówek (1 linia), sekwencja (po 70 znaków), jakość
każdego symbolu

```
@SEQID description
GGGTGATGGCCGCTGCCGATGGCGTCAAATCCCACC
+SEQID description
IIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIII9IG9IC
```


Format FASTQ, jakość

Jakość (Phred quality score) obliczana na podstawie prawdopodobieństwa, że symbol jest błędny (e):

$$Q = -10 \log_{10} e$$

zapisywana jako znak ASCII o kodzie $X = Q + 64$, kod 64 to @

Q	e	dokładność	znak ASCII
10	0.1	90%	J
20	0.01	99%	T
30	0.001	99.9%	^
40	0.0001	99.99%	h
50	0.00001	99.999%	r
60	0.000001	99.9999%	

Dopasowanie podobnych sekwencji

Heurystyczne metody wyznaczania dopasowań

Algorytmy programowania dynamicznego: złożoność $O(n^2)$

- ▶ niepraktyczne dla bardzo długich sekwencji (np. wyszukiwanie genu w genomie)
- ▶ mało wydajne przy przeszukiwaniu dużych zbiorów sekwencji (baz danych)

Algorytmy dla sekwencji podobnych:

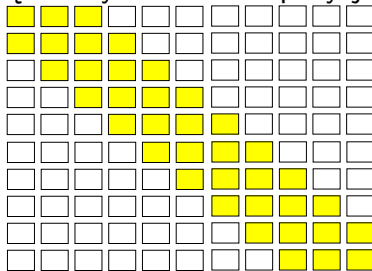
- ▶ pomijają niektóre przypadki
- ▶ złożoność $O(n)$

Algorytmy heurystyczne:

- ▶ przybliżone badanie podobieństw
- ▶ bardzo wydajne

Porównywanie podobnych sekwencji

- ▶ bez uwzględniania przerw: algorytm KMP (patrz wykład 1)
- ▶ z uwzględnieniem przerw, założenie – sekwencje nie różnią się maksymalnie na k pozycjach

- ▶ obliczamy wartości dla pasa $\langle -k, k \rangle$ wokół przekątnej
- ▶ złożoność czasowa $O(k*N)$

Heurystyczne metody wyznaczania dopasowań

Typowa strategii wyszukiwania informacji

1. zawęzić zbiór interesujących sekwencji za pomocą algorytmu heurystycznego
2. sprawdzić te sekwencje dokładnym algorytmem programowania dynamicznego

Algorytmy heurystyczne:

- ▶ FASTA (FAST Alignment)
- ▶ BLAST (Basic Local Alignment Search Tool)

	FASTA	BLAST
czas obliczeń	dłuższy	krótszy
przerwy	uwzględnia	nie uwzględnia
rodzaj sekwencji	DNA, RNA	białka
czułość	bardziej czuły	mniej czuły

Algorytm FASTA, Pearson i Lipman, 1988

Heurystyka - najlepsze połączenie zawiera identyczne fragmenty

Etapy:

1. inicjacja: wyszukuje fragmenty o długości $ktup$ (= 6 dla DNA) identycznych z fragmentami poszukiwanej sekwencji (nazywane 'gorącymi miejscami') wykorzystując tablicę indeksującą do wybrania rekordów w bazie
2. ciągi diagonalne: znajduje 'gorące miejsca' położone blisko siebie
3. łączenie: bada, które fragmenty ciągów diagonalnych mogą być ze sobą połączone
4. algorytm Smitha-Watermana: dla sekwencji zajmujących czołowe miejsca dopasowanie metodą programowania dynamicznego

FASTA - krok 1, znajdowanie 'gorących miejsc'

Przykład $ktup = 2$, alfabet $\{ A, C, T \}$

tablica indeksująca dla słowa AACACTTTTCAAT

AA	AC	AT	CA	CC	CT	TA	TC	TT
1	2	12	3		5		9	6
11	4		10					7
								8

założmy, że poszukujemy słowa ACTTATCA

AA	AC	AT	CA	CC	CT	TA	TC	TT
	1	5	7		2	4	6	3

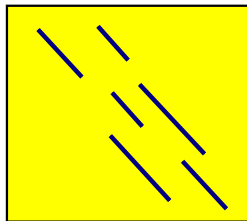
ocena:

AA	AC	AT	CA	CC	CT	TA	TC	TT
	1	7	-4		3		3	3
	3		3					4
								5

Dla tej sekwencji mamy **5 trafień** dla offsetu = 3

FASTA - krok 2, ciągi diagonalne - ocena

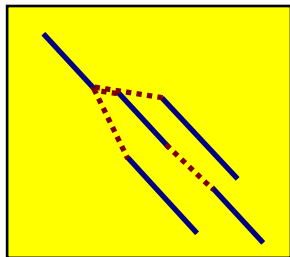
- ▶ 'gorące miejsca': dopasowanie dwóch sekwencji
 - ▶ maksymalny numer zgodnych słów *ktup*
 - ▶ minimalna odległość pomiędzy offsetami dla zgodnych słów
- ▶ łączy blisko położone 'gorące miejsca'
- ▶ stosuje się macierz substytucji do oceny fragmentów (PAM, BLOSUM)
 - ▶ gorące miejsca - wartości dodatnie
 - ▶ przerwy - wartości ujemne
- ▶ znajduje 10 ciągów diagonalnych o najwyższej ocenie

FASTA - krok 3, łączenie

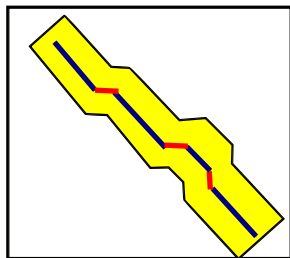
- ▶ buduje graf ciągów diagonalnych z fragmentów ciągów diagonalnych
 - ▶ wierzchołki: fragmenty, krawędzie: przerwy
 - ▶ fragmenty nie pokrywają się
 - ▶ rozważane fragmenty o najwyższych funkcjach oceny

zwracana ścieżka o najwyższej ocenie, ocena to suma ocen wierzchołków i krawędzi (policzonych wcześniej)

FASTA - krok 4, ocena najlepszego rozwiązania

Algorytm Smitha-Watermana dla pasa $\langle -k, +k \rangle$ wokół najlepszego rozwiązania

FASTA - zakończenie

- ▶ przegląda wszystkie rekordy w bazie danych dostarczając te, które mają najwyższą funkcję oceny
- ▶ dla wybranych rekordów pełny algorytm dopasowania

Algorytm BLAST (Basic Local Alignment Search Tool)

Myers, Altschul, Gish, Lipman i Miller, 1990

Heurystyka - najlepsze połączenie zawiera identyczne fragmenty

Etapy:

1. inicjacja: podział analizowanej sekwencji na fragmenty o długości W ($= 11$ dla DNA)
2. wyszukiwanie: wyszukiwanie w bazie danych rekordów, które zawierają te słowa o ocenie wyższej niż T (parametr algorytmu)
3. rozszerzanie
4. ocena: algorytm dokładny (Shmita-Watermana)

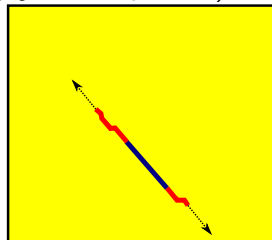
BLAST - krok 1, 2, inicjacja, wyszukiwanie i ocena

- ▶ inicjacja: podział szukanej sekwencji na fragmenty (słowa)
 - ▶ przykład: założmy, że poszukujemy słowa **ACTTATCA**, wszystkie słowa o długości $W=5$ dla sekwencji **ACTTATCA**: **ACTTA**, **CTTAT**, **TTATC**, **TATCA**
- ▶ wyszukiwanie: wybieranie z bazy rekordów posiadających dane słowo o ocenie (wartość uliniowienia bez spacji) większej niż T ,
- ▶ ocena: macierz BLOSUM lub PAM

BLAST - krok 3, rozszerzanie

rozszerza znalezione dopasowania (bez uwzględniania przerw)

- ▶ rozszerzanie znalezionych obszarów (w lewo lub w prawo)
- ▶ nie uwzględnia przerw
- ▶ aż wartość dopasowania spadnie poniżej C

Parametry algorytmu BLAST:

W - długość słowa

T - wartość dopasowania przy wyszukiwaniu

C - wartość dopasowania przy rozszerzaniu
macierz podobieństwa

Odmiany programu BLAST

- ▶ BLASTN - baza DNA za pomocą sekwencji DNA
- ▶ BLASTP - baza białek za pomocą sekwencji białek
- ▶ BLASTX - transluje sekwencję DNA we wszystkich 6 ramkach odczytu, uzyskane sekwencje białkowe są przeszukiwane w bazach białek
- ▶ TBLASTN - przeszukuje bazę DNA używając sekwencji białka, rekordy z bazy są analizowane we wszystkich 6 ramkach odczytu
- ▶ TBLASTX - sekwencja DNA translowana na sekwencję białka (6 ramek), baza DNA analizowana we wszystkich 6 ramkach odczytu

Dopasowanie wielu sekwencji

Dopasowanie wielu sekwencji

Jednoczesna analiza wielu sekwencji w porównaniu z analizą poszczególnych par pozwala:

- ▶ łatwiej dostrzec istotne fragmenty
- ▶ łatwiej dostrzec podobieństwa i różnice

Przykład:

A	G	T	-	-	T	A	T
-	G	T	C	G	T	-	T
A	T	T	C	G	T	A	T

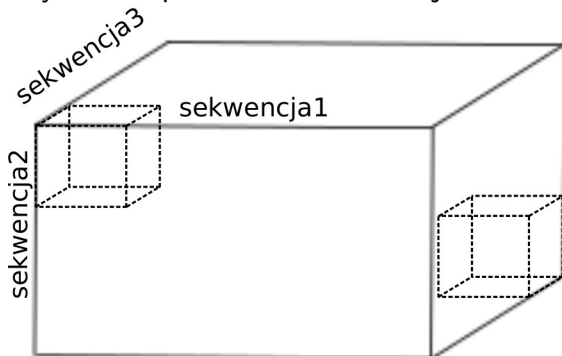
Problemy:

- ▶ algorytmy dokładne – zbyt wolne
- ▶ stosuje się algorytmy heurystyczne

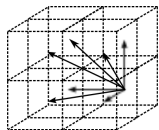
Algorytm dokładny - programowanie dynamiczne

Dla m sekwencji długości N złożoność pamięciowa (i czasowa)
 $O(N^m)$

Przykład: dopasowanie 3 sekwencji, macierz 3 wymiarowa

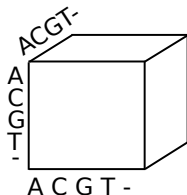

Programowanie dynamiczne - dopasowanie 3 sekwencji

$$F(i, j, k) = \max \begin{cases} F(i-1, j-1, k-1) + e(s_i, t_j, u_k) \\ F(i-1, j-1, k) + e(s_i, t_j, -) \\ F(i-1, j, k-1) + e(s_i, -, u_k) \\ F(i-1, j, k) + e(s_i, -, -) \\ F(i, j-1, k-1) + e(-, t_j, u_k) \\ F(i, j-1, k) + e(-, t_j, -) \\ F(i, j, k-1) + e(-, -, u_k) \end{cases}$$

Macierz kar i nagród (uwzględnia przerwy)

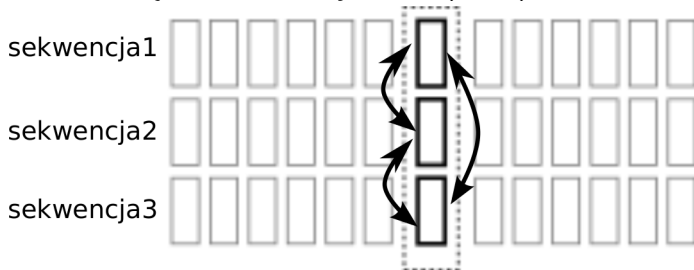

- ▶ uwzględnia przerwy
- ▶ 125 liczb (dla DNA), ale sporo symetrii

Miara podobieństwa - suma różnych par

$$e(s_1, \dots, s_k) = \sum_{i=1..j:j=2..k} e(s_i, s_j)$$

gdzie $s_i \in \{A, C, G, T, -\}$ oraz $e(-, -) = 0$

Przykład - dla 3 sekwencji:

$$e(s_i, t_j, u_k) = e(s_i, t_j) + e(s_i, u_k) + e(t_j, u_k)$$

Dopasowanie 3 sekwencji - przykład

	A	B	-
A	2	-1	-2
B	-1	2	-2
-	-2	-2	0

$$e(A,A,A) = e(B,B,B) = 6$$

$$e(A,A,B) = e(A,B,B) = 0$$

$$e(-,-,-) = 0$$

$$e(A,A,-) = e(B,B,-) = -2$$

$$e(A,-,-) = e(B,-,-) = -4$$

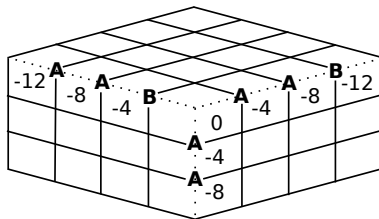
$$e(A,B,-) = -5$$

Sekwencje:

AAB,

AA,

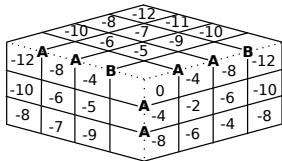
BAA

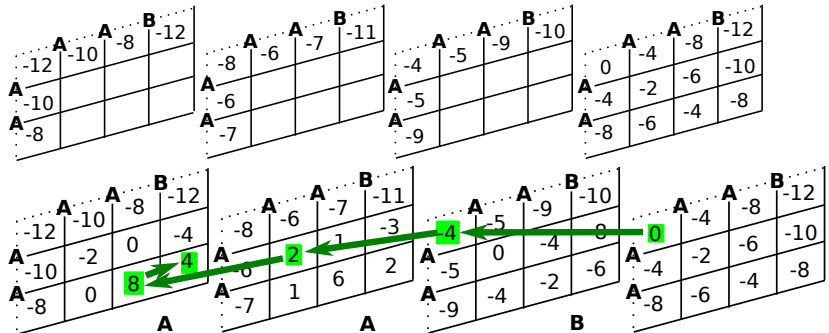
Rozwiązanie:

-	A	A	B
-	A	A	-
B	A	A	-

Dopasowanie 3 sekwencji - przykład (2)

- A A B
- A A -
B A A -

Dopasowanie wielu sekwencji - profile

sekwencja 1	A	T	G	T	-	A	C	C	G	A
sekwencja 2	A	-	-	T	A	G	C	-	-	-
sekwencja 3	T	T	G	-	A	A	C	C	G	A
sekwencja 4	A	G	G	T	A	A	C	C	G	A
sekwencja 5	-	T	G	T	A	-	C	G	G	G

$$p_{-}(i, a) = \frac{\sum_{k=1}^n s_k(i) == a}{\sum_{k=1}^n s_k(i) \neq \{-'\}}$$

Profil:	A	0.75	0	0	0	1	0.75	0	0	0	0.75
	C	0	0	0	0	0	0	1	0.75	0	0
	G	0	0.25	1	0	0	0.25	0	0.25	1	0.25
	T	0.25	0.75	0	1	0	0	0	0	0	0

Dopasowania dla profili

Algorytmy programowania dynamicznego, ocena

$$e(s_i, t_j) = \sum_{a \in \Sigma} p(i, a) * e(a, t_j)$$

Złożoność: $O(N * M * |\Sigma|)$

Przykład

Sekwencje :

ACG ACT
ACG ACT
ACG ACT
ACG ACT
ACG CCT

	1	2	3
A	0.9	0	0
C	0.1	1	0
G	0	0	0.5
T	0	0	0.5

Profil:

	1	2	3
A	0.9	0	0
C	0.1	1	0
G	0	0	0.5
T	0	0	0.5

	A	G	C	T
A	10	-1	-3	-4
G	-1	7	-5	-3
C	-3	-5	9	0
T	-4	-3	0	8

$$d = -5$$

	G	A	A	T	
1	0	-5	-10	-15	-20
2	-5				
3	-10				
3	-15				

Profil:

	1	2	3
A	0.9	0	0
C	0.1	1	0
G	0	0	0.5
T	0	0	0.5

	A	G	C	T
A	10	-1	-3	-4
G	-1	7	-5	-3
C	-3	-5	9	0
T	-4	-3	0	8

$$d = -5$$

	G	A	A	T	
0	0	-5	-10	-15	-20
1	-5	-1.4			
2	-10				
3	-15				

Profil:

	1	2	3
A	0.9	0	0
C	0.1	1	0
G	0	0	0.5
T	0	0	0.5

	A	G	C	T
A	10	-1	-3	-4
G	-1	7	-5	-3
C	-3	-5	9	0
T	-4	-3	0	8

$$d = -5$$

	G	A	A	T	
1	0	-5	-10	-15	-20
2	-5	-1.4	3.7	-1.3	-18.6
3	-10	-6.4	-1.7	0.7	-1.3
4	-15	-8	-6.7	-3.7	3.2

Dopasowanie wielu sekwencji - metoda progresywna

Heurystyczny algorytm dopasowania wielu sekwencji, stopniowe składanie przyrównania wykorzystując profile.

Etapy:

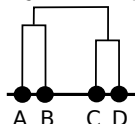
- ▶ utworzenia macierzy odległości (przyrównanie sekwencji parami)
- ▶ obliczanie drzewa naprowadzającego
- ▶ oddzielne przyrównanie najbliższych sekwencji (programowanie dynamiczne)
- ▶ tworzenie sekwencji konsensusowej - profil

Dopasowanie wielu sekwencji - metoda progresywna (2)

- ▶ Obliczanie podobieństwa (wszystkie pary), np.

	A	B	C	D
A	-	30	20	20
B		-	10	10
C			-	40
D				-

- ▶ Najbliższa para $\{C,D\}$, później $\{A,B\}$

- ▶ obliczenie dopasowania **C** do **D**, utworzenie profilu
- ▶ obliczenie dopasowania **A** do **B**, utworzenie profilu
- ▶ obliczenie dopasowania profilu **CD** do **AB**

Zastosowanie: program Clustal

Dziękuję